

การจัดการทรัพยากรมนุษย์ในพระพุทธศาสนาด้านสาธารณูปการ*
HUMAN RESOURCE MANAGEMENT IN BUDDHISM FOR PUBLIC UTILITIES

พระครูสมุห์โกศล พุทธิโล, พระมหาเพชร ฐานิสฺสโร

Phrakhrusamu Koson Phathasillo, Pramaha Phet Thanissaro

วัดควนศรี

Wat Khuan Sri

Corresponding Author E-mail: koslmakaphanthu@gmail.com

บทคัดย่อ

บทความวิชาการ เรื่องการจัดการทรัพยากรมนุษย์ในพระพุทธศาสนา ด้านสาธารณูปการ เป็นการศึกษาค้นคว้าจากเอกสาร ตำรา หนังสือ สื่อออนไลน์ การสังเคราะห์ วิเคราะห์ ผลการศึกษาพบว่า การจัดการทรัพยากรมนุษย์ในพระพุทธศาสนา ด้านสาธารณูปการเป็นการบริหารจัดการสาธารณูปการสมัยใหม่ โดยศึกษาสภาพ การบริหารจัดการสาธารณูปการของคณะสงฆ์ ในส่วนของการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ ในทางพระพุทธศาสนาเป็นการพัฒนาด้านจิต ด้านปัญญาให้เป็นผู้ที่มีจริยธรรมและ คุณธรรม ซึ่งการจัดการทรัพยากรมนุษย์ เป็นหัวใจสำคัญของการขับเคลื่อนองค์กรยุค ปัจจุบัน ส่วนงานด้านสาธารณูปการของคณะสงฆ์นั้นทำการบูรณปฏิสังขรณ์ วางแผน ปรับปรุง การพัฒนา รวมไปถึงการทำวัดให้สะอาดร่มรื่นดูสวยงาม การบริหารจัดการ สาธารณูปการสมัยใหม่ ทรัพยากรมนุษย์เป็นปัจจัยสำคัญ การมอบหมายงานให้บุคลากร ปฏิบัติ มุ่งเน้นที่วัตถุประสงค์และผลงานที่จะทำการปฏิบัติงานให้เป็นไปตามเป้าหมาย ดังนั้น การบริหารแบบนี้จึงจำเป็นต้องให้ความสำคัญแก่บุคลากรทุกระดับ ให้ทุกคนร่วมมือ กันทำงานด้วยความเต็มใจทั้งจะได้ผลผลิตออกมาอย่างมีประสิทธิภาพ นั่นก็หมายความว่า ทุกคนมีหน้าที่รับผิดชอบตามสายงานของตนเองและต้องทำงานร่วมกันเป็นทีมเพื่อให้เกิด ประสิทธิภาพเน้นการวิเคราะห์องค์กรเชิงระบบความสัมพันธ์ระหว่างตัวบ่อนและ กระบวนการ รวมถึงผลผลิตและผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม โดยมีการนำ 3 ทักษะมาจัดการ คือ 1. ทักษะเชิงเทคนิค 2. ทักษะเชิงมนุษย์ และ 3. ทักษะเชิงมนมติ

คำสำคัญ: การจัดการทรัพยากรมนุษย์; การสาธารณูปการ; หลักธรรมทางพระพุทธศาสนา

*Received September 7, 2023; Revised September 12, 2023; Accepted September 12, 2023

Abstract

Academic articles The topic of human resource management in Buddhism in the field of public utilities is a study of documents, textbooks, books, online media, including synthesis and analysis of results. The study found that Human resource management in Buddhism regarding public utilities is modern public utilities management. By studying the management conditions of the Sangha's public facilities. As for human resource development in Buddhism, it is mental development. Intellectual aspect to be a person with ethics and morality which human resource management It is the heart of driving forward today's organizations. As for the public utility work of the Sangha, it is done for restoration. Plan improvements and developments, including making the temple clean, shady, and beautiful. Modern public utility management Human resources are an important factor. Assigning work to personnel to perform Focuses on objectives and results that will work in accordance with the goals. Therefore, this type of management must give importance to personnel at all levels. Let everyone work together and work willingly and will produce results efficiently. This means that everyone has responsibilities according to their own line of work and must work together as a team to be effective. Focus on analyzing the organization as a system of relationships between inputs and processes. Including productivity and environmental impacts, 3 skills are used to manage them: 1. technical skills, 2. human skills, and 3. conceptual skills.

Keywords: Human Resource Management; Public Utilities; Buddhist Principles

บทนำ

การบริหารทรัพยากรมนุษย์ในพระพุทธศาสนา (Human Resource Management In Buddhism) มีลักษณะเป็นธรรมาธิปไตยที่มีพระธรรมวินัยเป็นกรอบในการปฏิบัติและการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ในพระพุทธศาสนาเป็นการพัฒนาจิตปัญญาให้เป็นผู้มีจริยธรรมและคุณธรรม ซึ่งการจัดการทรัพยากรมนุษย์ (Human Resource and Organization Development) เป็นหัวใจสำคัญของการขับเคลื่อนองค์กรในยุคปัจจุบัน เพราะเป็นปัจจัยสำคัญของการบริหารองค์กรทั้งภาครัฐและเอกชนประกอบไปด้วยสิ่ง

สำคัญ 4 ประการ นั่นก็คือ มนุษย์ (Man) เงินทุน (Money) วัสดุ (Material) อุปกรณ์ต่าง ๆ และการจัดการ (Management) การบริหารจัดการใน 4 ประการนี้ส่วนที่มีความสำคัญที่สุด คือ มนุษย์นั่นเอง กล่าวได้ว่าทรัพยากรมนุษย์มีคุณค่าและเป็นประโยชน์มากที่สุดในการบริหารจัดการแต่ละองค์กร บุคคลที่มีศักยภาพย่อมทำงานได้อย่างมีประสิทธิภาพ และทำให้องค์กรพัฒนาได้อย่างมีศักยภาพในคราวเดียวกันด้วย

ประเทศไทยมีสถาบันพระพุทธศาสนาเป็นสถาบันหลักที่สำคัญคู่กับสถาบันชาติและสถาบันพระมหากษัตริย์ ดังนั้น จึงมีการบริหารทรัพยากรมนุษย์ตามหลักพระพุทธศาสนา เพื่อให้บุคลากรในองค์กรมีจริยธรรมและคุณธรรมอันดี ซึ่งมีวัดเป็นองค์กรทางศาสนาที่เป็นพื้นฐานทางสังคม (พระมหานุศักรัตน์ จันทราลักษณ์, 2551) ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันวัดและพระสงฆ์ยังมีบทบาทเกี่ยวข้องกับความเป็นอยู่ของผู้คนตั้งแต่เกิดจนตาย นอกจากพระสงฆ์จะมีบทบาทเป็นผู้นำทางกิจกรรม เป็นผู้นำทางด้านจิตใจของคนในสังคมแล้ว พระสงฆ์ยังมีบทบาทต่อสังคมส่วนรวมในด้านต่าง ๆ มากมาย เช่น การพัฒนาสังคม การสังคมสงเคราะห์ สงเคราะห์ผู้ตกทุกข์ได้ยาก รวมถึงผู้ที่ได้รับความลำบาก วัดและพระสงฆ์มีอิทธิพลต่อการเจริญรุ่งเรืองของพระพุทธศาสนา ซึ่งจะช่วยสร้างสังคมให้อยู่ร่วมกันอย่างสันติสุขส่งผลต่อประเทศได้เป็นอย่างดี

การปรับระบบบริหารองค์กรชาวพุทธไว้ในหนังสือเรื่องพระพุทธศาสนาในยุคโลกาภิวัตน์ว่า การบริหารองค์กรชาวพุทธควรกระจายอำนาจให้มากขึ้นแม้แต่การปกครองคณะสงฆ์ก็ไม่จำเป็นต้องเลียนแบบระบบราชการที่ซึกซำไม่ทันการและคณะสงฆ์อาจจะคิดระบบการปกครองให้มุ่งพัฒนาให้วัดแต่ละวัด ให้เข้มแข็งเป็นที่พึ่งของชุมชนอย่างแท้จริง วัดทั้งหลายจึงจำเป็นต้องสร้างเครือข่ายเชื่อมโยงกัน มีการร่วมกันทำงานทั่วประเทศ พยายามลดขั้นตอนสายการปฏิบัติงานที่ซ้ำซ้อนกัน ทำให้เกิดการดำเนินงานที่ล่าช้า ซึ่งทำการปรับปรุงระบบพระสังฆาธิการโดยทำรีเอนจินีเยริง (Reengineering) กับการบริหารกิจการของคณะสงฆ์ โดยการอาศัยความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีด้านการสื่อสาร การปกครองของคณะสงฆ์ไทยปัจจุบันนี้เป็นการปกครองในระบอบประชาธิปไตย โดยมีสมเด็จพระสังฆราชเป็นประธาน มีการบังคับบัญชากันลงไปตามลำดับชั้น นับตั้งแต่ระดับมหาเถรสมาคมลงไปถึงเจ้าอาวาส (พระเมธีธรรมมารถ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต, 2539)

การบริหารวัดในปัจจุบันได้เปลี่ยนรูปแบบ ระบบ วิธีการ การสร้างระบบให้เหมาะสมกับผู้อยู่อาศัยในวัดและสังคมโดยรอบวัด เพื่อให้การบริหารเป็นไปตามความหมายที่หมายถึงการปกครอง การดูแลรักษาหมู่คณะและการดำเนินงานหรือการจัดการกิจกรรมต่าง ๆ ของหมู่คณะหรือองค์กรต่าง ๆ ให้สำเร็จลุล่วงไปตามนโยบายและวัตถุประสงค์ขององค์กรนั้นได้มีประสิทธิภาพ การบริหารจัดการเกิดประโยชน์แก่ชุมชนมากน้อยเพียงใดก็ขึ้นอยู่กับคน ถ้าบุคลากรเหล่านั้นไม่มีความรู้ความสามารถเพียงพอ

ในการปฏิบัติงานให้บรรลุเป้าหมายหรือวัตถุประสงค์ได้อย่างมีประสิทธิภาพ การบริหารจัดการวัดให้มีประสิทธิภาพขึ้นอยู่กับความสามารถในการบริหารจัดการของพระภิกษุสามเณรภายในวัดเป็นสำคัญ เจ้าอาวาสซึ่งเป็นผู้ปกครองคณะสงฆ์ระดับต้นจะมีหน้าที่ในการบริหารจัดการวัดในด้านต่าง ๆ เจ้าอาวาสเป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการกำหนดนโยบายและบริหารบุคลากรในองค์กรให้ทำงานได้อย่างมีประสิทธิภาพ ซึ่งในการปฏิบัติงานของบุคลากรจำเป็นต้องมีความสามัคคีและทำงานให้สอดคล้องสัมพันธ์กันระหว่างผู้นำกับผู้ตาม ส่วนอำนาจหน้าที่ของเจ้าอาวาสนั้นมีการจัดการวัดตามภารกิจของคณะสงฆ์ในด้านต่าง ๆ คือ ด้านการปกครอง ด้านการเผยแผ่ศาสนาธรรม ด้านการศึกษา ด้านการศึกษาสงเคราะห์ ด้านการสาธารณูปการ และด้านการสาธารณสงเคราะห์ (ธีรวิทย์ ทองโอษฐ์, 2542)

โดยในบทความนี้จะมุ่งเน้นในด้านการสาธารณูปการ กิจการอันเกี่ยวกับวัด ยกตัวอย่างเช่น การสร้าง การตั้ง การรวม การย้าย การยุบเลิก การขอรับพระราชทาน วิสุงคามสีมา การยกวัดราษฎร์ขึ้นเป็นพระอารามหลวง รวมไปถึงกิจกรรมอื่น ๆ เช่น การจัดงานวัด การเรียไร อย่างไรก็ตามงานด้านสาธารณูปการเป็นงานละเอียดอ่อนผู้ที่ทำหน้าที่ดูแลและดำเนินการปฏิบัติโดยตรงนั้น คือ เจ้าอาวาส ซึ่งเป็นพระสังฆาธิการระดับวัด เจ้าคณะทุกส่วน ทุกชั้น ต้องมีความสัมพันธ์กัน 2 ประการ คือ 1. ควบคุมงานสาธารณูปการ 2. ส่งเสริมงานสาธารณูปการ

องค์กรจำเป็นต้องใช้ประโยชน์ในมิติที่หลากหลายจากทรัพยากรมนุษย์ที่มีอยู่ เพื่อให้องค์กรเติบโตและอยู่รอด ซึ่งทรัพยากรมนุษย์นับได้ว่าเป็นปัจจัยที่มีคุณค่าและมีความสำคัญต่อองค์กรเป็นอย่างยิ่ง เนื่องจากการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์มีส่วนช่วยให้องค์กรประสบความสำเร็จในด้านต่าง ๆ หรือเรียกอีกนัยหนึ่งว่าทรัพยากรมนุษย์เป็นกำลังสำคัญที่มีส่วนช่วยให้องค์กรบรรลุวัตถุประสงค์ตามที่ได้ตั้งไว้ส่วนหลักการดำเนินการสาธารณูปการเป็นภารกิจที่วัดหรือพระภิกษุดำเนินการเกี่ยวกับการพัฒนาวัด ด้านอาคารสถานที่และสิ่งแวดล้อม การบูรณปฏิสังขรณ์ในเขตพุทธาวาส และเขตสังฆาวาสหรือกล่าวง่าย ๆ ก็คือภารกิจด้านการก่อสร้าง การซ่อมแซม การจัดให้มีการบำรุงดูแลรักษาอารามวัดหรือสาธารณสมบัติของวัด เช่น การสร้างอุโบสถ วิหาร เป็นต้น รวมถึงการจัดทำบัญชีเสนาสนะและศาสนสมบัติของวัด

แนวคิดเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรมนุษย์ในพระพุทธศาสนา ด้านสาธารณูปการ

แนวคิดเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรมนุษย์ในพระพุทธศาสนา ด้านสาธารณูปการ (Concepts of Human Resource Management In Buddhism Regarding Public Utilities) กล่าวคือ การจัดการทรัพยากรมนุษย์มีความสำคัญต่อการพัฒนาเศรษฐกิจสังคม

การเมือง เป็นการจัดการทรัพยากรมนุษย์ในหลาย ๆ ด้าน เพื่อตั้งรับกับการเปลี่ยนแปลงวิธีการบริหารคนให้เข้ากับยุคสมัยในปัจจุบัน การจัดการทรัพยากรมนุษย์โดยอาศัยหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาจะทำให้มนุษย์มีการบริหารจัดการและสามารถพัฒนาตนเองและองค์กรได้อย่างมีประสิทธิภาพทรัพยากรมนุษย์เป็นผู้สร้างสรรค์สิ่งทุกอย่างจนกระทั่งกลายเป็นผลผลิต หรือการบริการตามแต่ละประเภทขององค์กร ซึ่งนำไปสู่ความสำเร็จและการสร้างภาพลักษณ์ที่ดีแก่องค์กร โดยทั่วไปมนุษย์แต่ละคนมีลักษณะหลากหลายแตกต่างกันในด้าน ความรู้ ทักษะ ทศนคติ ซึ่งจะประกอบกันทำหน้าที่ในการปฏิบัติภารกิจต่าง ๆ ให้องค์กรบรรลุเป้าหมายการดำเนินการให้มนุษย์สามารถสร้างสรรค์งานอย่างมีประสิทธิภาพนั้น ต้องอาศัยคุณภาพทางการบริหารทรัพยากรมนุษย์ในองค์กร ดังนั้นผู้บริหารองค์กรทุกคนสมควรต้องมีความรู้และความเข้าใจอย่างลึกซึ้งถึงหลักการบริหารทรัพยากรมนุษย์ เพื่อให้สามารถบริหารทรัพยากรมนุษย์ให้เกิดประโยชน์ได้อย่างมีประสิทธิภาพก่อให้เกิดประสิทธิผลแก่องค์กร

แนวคิดและความหมายเกี่ยวกับการจัดการสาธารณูปการ มีดังนี้ คือ สาธารณูปการ (Public Facilities) หมายถึง การก่อสร้างและการบูรณะซ่อมแซมอาคารและศาสนสถานภายในวัดเป็นระเบียบบริหารการคณะสงฆ์ส่วนกลาง พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ฉบับปี พ.ศ. 2558 ใช้คำว่า องค์กรสาธารณูปการ แต่ในปัจจุบันบทบัญญัติว่าด้วยอำนาจหน้าที่มหาเถรสมาคมและระเบียบการปกครองคณะสงฆ์ส่วนกลาง เรียกว่า การสาธารณูปการ ทั้งองค์กรสาธารณูปการและการสาธารณูปการมีความหมายในการรวมกิจการคณะสงฆ์อย่างเดียวกัน คือการบูรณะซ่อมแซม และการบำรุงรักษา ศาสนวัตถุและศาสนสถาน เช่น การสร้าง การตั้ง การรวม การย้าย การยุบเลิกการขอรับพระราชทานวิสุงคามสีมา การยกวัดร้างให้เป็นวัด และการยกวัดราษฎร์ขึ้นเป็นพระอารามหลวง เป็นต้น บทบาทสาธารณูปการ เป็นการพัฒนาสาธารณูปการ แบ่งออกเป็น 3 ระดับ คือ การพัฒนาวัด การพัฒนาคนในวัด และการพัฒนาชุมชนเมื่อกล่าวโดยสรุปความหมายของสาธารณูปการก็เพื่อทำนุบำรุงรักษาอาคารและสถานที่ภายในวัด รวมถึงการส่งเสริมวัดให้เป็นที่อำนวยความสะดวกแก่ประชาชนหรือแก่สังคมผู้เป็นเจ้าของวัดให้วัฒนาถาวรสืบไป

สาธารณูปการ หมายถึง บริการเพื่อสาธารณะซึ่งดำเนินการโดยองค์กรของรัฐหรือเอกชนโดยการควบคุมของรัฐบาล ซึ่งได้แก่บริการในเรื่องเคหะการ การศึกษา ศาสนา วัฒนธรรมการอนามัย ความปลอดภัย สันทนาการ และบริการอื่น ๆ ตามความต้องการของประชาชน และเป็นกิจการที่ไม่หวังผลกำไร แม้ว่าการพัฒนาจะช่วยให้ประเทศชาติเจริญก้าวหน้าก็ตามแต่ถ้าไม่มีการวางแผนป้องกันผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมทั้งที่อยู่บนพื้นดิน ใต้ดิน และใต้น้ำแล้ว ตัวศิลปกรรมและสิ่งแวดล้อมที่อยู่โดยรอบจะถูกทำลายเสียหายได้ งานด้านสาธารณูปการเป็นงานที่เกี่ยวกับการพัฒนาวัดด้านอาคาร สถานที่และ

สิ่งแวดล้อม เพื่อให้วัดเอื้อประโยชน์ตามภารกิจของวัดในด้านอื่น ๆ การพัฒนาเหล่านี้เป็นการดูแลบำรุงรักษาสาธารณสมบัติของวัด การดูแลรักษาและก่อสร้างอาคารสถานที่ การดำเนินการให้วัดทั่วประเทศเป็นวัดโดยสมบูรณ์ เป็นที่พำนักอาศัยของพระภิกษุสามเณร เพื่อศึกษาและปฏิบัติตามพระธรรมวินัย เป็นที่ทำบุญพึ่งเทศน์ปฏิบัติธรรม และกระทำกิจกรรมสังคัมภ์ร่วมกันของประชาชนในแต่ละท้องถิ่นหรือชุมชน ตลอดจนการรักษาวัฒนธรรมและการอนุรักษ์ศิลปะโบราณสถานของสังคัมภ์นั้น ๆ ด้วย (ข้าเลื่อง วุฒิจันทร์, 2525)

การสาธารณูปการตามพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525 กล่าวว่า เป็น คำนาม หมายถึง การก่อสร้างและการบูรณปฏิสังขรณ์ สำหรับสาธารณูปการที่จัดเป็นระเบียบบริหารการคณะสงฆ์ส่วนกลางและระเบียบการปกครองคณะสงฆ์ส่วนกลางเรียกว่า การสาธารณูปการ หมายถึง

1. การก่อสร้างและการบูรณปฏิสังขรณ์ศาสนวัตถุและศาสนสถาน
2. กิจการอันเกี่ยวกับวัด คือ การสร้าง การตั้ง การรวม การย้าย การยุบเลิก การขอรับพระราชทานวิสุงคามสีมา การยกวัดร้างเป็นวัดที่มีพระภิกษุอยู่จำพรรษา และการยกวัดราษฎร์ขึ้นเป็นพระอารามหลวง
3. กิจการของวัดอื่น ๆ เช่นการจัดงานวัด การรับบริจาค
4. การศาสนสมบัติของวัด

จะเห็นได้ว่างานสาธารณูปการ (Public Facilities) เป็นงานสำคัญ เป็นงานระดับท้องถิ่นและการพระศาสนา งานที่ให้ความสำคัญแก่พระสงฆ์และเห็นผลงานของพระสงฆ์ได้เร็วกว่างานอื่น แต่ก็มักเป็นเหตุก่อปัญหา เช่น บางแห่งเกิดความขัดแย้งระหว่างวัดกับชาวบ้าน จนถึงลูกหลานใหญ่โตก็เพราะการสาธารณูปการเป็นเหตุ หากเจ้าคณะได้เห็นความสำคัญเร่งรัดตรวจตราชี้แจงแนะนำการปฏิบัติหน้าที่ของพระสงฆ์ได้ดีแล้ว การขัดแย้งระหว่างวัดกับชาวบ้านจะลดน้อยลงตามลำดับ และความสมัคปรสมานสามัคคีระหว่างชาวบ้านกับวัดจะมีมากขึ้น ส่งผลให้การคณะสงฆ์และการพระศาสนาดำเนินไปด้วยความเรียบร้อยดีงาม การควบคุมส่งเสริมการสาธารณูปการจึงถือว่าเป็นหน้าที่อันสำคัญของพระสงฆ์ทุกระดับชั้น ในสังคมไทยวัดเป็นสถานที่อยู่ของพระสงฆ์และมีความสำคัญโดยนัยต่าง ๆ แต่เมื่อบริบททางสังคมมีการเปลี่ยนแปลงส่งผลให้วัดและชุมชนมีความเห็นห่างกันโดยสาเหตุอย่างหนึ่ง คือ เกิดจากสภาพของวัดเอง เพราะเมื่อกาลเวลาได้ล่วงไปแล้ววัดก็เสื่อมโทรมไปด้วยเหตุผลหลายประการ มีวัดจำนวนไม่น้อยที่หมดคุณค่าอันควรแก่การเสื่อมใสศรัทธา เพราะเต็มไปด้วยสิ่งสกปรกและความไม่มีระเบียบ สภาพดังกล่าวทำให้ประชาชนพากันเห็นห่างวัดคลายความเลื่อมใส นอกจากนั้นบทบาทของวัดที่ยังพอมีเหลืออยู่บ้างก็มีลักษณะที่ผิดเพี้ยนไปจากเดิม อาทิเช่น วัดเดิมเคยเป็นที่พำนักของ

ภิกษุสามเณร กลายเป็นที่อยู่อาศัยของคฤหัสถ์มากกว่า วัดเคยเป็นที่บวชเรียนของลูกหลานในท้องถิ่น ก็กลายเป็นที่บวชของคนหนุ่มจากท้องถิ่น ซึ่งแม้อุปฌาย์ก็ไม่รู้จักประวัติของผู้ขอบรรพชาอุปสมบทมาก่อน วัดซึ่งเคยเป็นสถานที่บำเพ็ญกุศลของชาวบ้านตามลัทธิเถรวาท ก็ได้ถูกเปลี่ยนให้มีสภาพคล้าย ๆ กับโรงพระตามแบบมหายานในต่างประเทศ และวัดซึ่งเคยเป็นระเบียบเรียบร้อย สะอาดร่มรื่นเป็นสิ่งดึงดูดใจชาวบ้านให้เข้าไปพักผ่อนหย่อนใจ ก็กลายเป็นวัดที่ขาดระเบียบ สกปรก และขาดความร่มรื่นทำให้ประชาชนไม่ศรัทธา ไม่อยากเข้าวัด ปัจจุบันสังคมได้เกิดการเปลี่ยนแปลงอยู่ทุกขณะ ภายใต้การแปลงของวัตถุ วัดเองในยุคปัจจุบันนี้มีความเกี่ยวเนื่องทางด้านสังคมเป็นอย่างมากด้วยปัจจัยหลาย ๆ ด้าน โดยเฉพาะความเกี่ยวเนื่องทางด้านจิตวิญญาณ การบริหารของวัดต้องปรับเปลี่ยนระบบรูปแบบเพื่อให้เหมาะสมกับยุคสมัย ให้ทันกับความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นตลอดเวลา

ความมุ่งหมายของการสาธารณูปการ (Purpose of Public Utilities)

ความมุ่งหมายของการสาธารณูปการก็เพื่อบำรุงรักษาและส่งเสริมสร้างวัดให้เป็นที่อำนวยความสะดวกแก่ประชาชนหรือสังคมผู้เป็นเจ้าของวัดนั้นให้วัฒนาสถาพรสืบไป การที่จะพัฒนาวัดเพื่อให้วัดกลับมามีบทบาทต่อชุมชน หรือสังคมที่วัดตั้งอยู่เพื่อใช้วัดเป็นฐานการรองรับการเผยแผ่หลักธรรมของพระพุทธศาสนาท่ามกลางสภาพการณ์ของสังคมที่มีการเปลี่ยนแปลงไปแล้วนั้น สมควรที่วัดจะต้องมีการดำเนินการด้านสาธารณูปการ โดยแบ่งลักษณะงานออกเป็น 3 ประการคือ

1. การก่อสร้างและการบูรณะซ่อมแซมเสนาสนะและสิ่งก่อสร้างต่าง ๆ ภายในวัด เจ้าอาวาสจะต้องจัดให้มีการดำเนินการร่วมกับคณะกรรมการของวัดเพื่อให้มีความเจริญรุ่งเรืองในทุกด้านและมีสภาพเป็นวัดในทางพระพุทธศาสนา
2. การพัฒนาวัด หรือการจัดการสาธารณูปการให้เป็นไปตามจุดมุ่งหมายของการมีวัดนั้นเจ้าอาวาสจะต้องมีการตื่นตัว มีการเคลื่อนไหว และบำเพ็ญตนเป็นอัครจารีบุคคล คือเป็นคนทำประโยชน์ โดยการจัดกิจการต่าง ๆ
3. การดูแลรักษาและจัดการศาสนสมบัติของวัดศาสนสมบัติออกเป็น 2 ประเภทคือ 1. ศาสนสมบัติส่วนกลาง ได้แก่ ทรัพย์สินของพระศาสนาซึ่งมิใช่ของวัดใดวัดหนึ่ง 2. ศาสนสมบัติของวัด ได้แก่ ทรัพย์สินของวัดใดวัดหนึ่ง การจัดการดูแลรักษาศาสนสมบัติทั้งสองประเภทนั้น มีทั้งที่อยู่ในส่วนของรัฐและของมหาเถรสมาคมซึ่งผู้ดูแล โดยส่วนมากก็คือเจ้าอาวาสหรือพระสังฆาธิการที่อยู่ในเขตปกครองพื้นที่นั้น ๆ จะต้องจัดการศาสนสมบัติของวัดให้เป็นไปด้วยดี คือการจัดการดูแลรักษาคุ้มครองป้องกัน ศาสนสมบัติของวัดและผลประโยชน์ของวัดมิให้เกิดความเสียหาย

งานสาธารณูปการนั้นสืบเนื่องมาจากหน่วยย่อยที่สำคัญที่สุดของสถาบันพระพุทธศาสนาในสังคมไทย คือ วัด คนไทยไปตั้งถิ่นฐานอยู่ ณ ที่ใดเมื่อรวมกันขึ้นเป็นชุมชนก็เกิดความต้องการมีวัดมีพระสงฆ์ไว้สำหรับเป็นที่ทำบุญบำเพ็ญกุศลตามประเพณี และเป็นที่พักผ่อนของกุลบุตร จึงได้ช่วยกันสร้างวัดของตนหรือของชุมชนนั้นขึ้น เมื่อสร้างเสร็จแล้วก็อาราธนาพระสงฆ์มาอยู่ประจำเป็นผู้นำทางศาสนาของชุมชน เป็นผู้ดูแลรักษาและจัดการวัดของประชาชน เกิดเป็นกิจการของวัดและของคณะสงฆ์ขึ้น การที่พระสงฆ์รับหน้าที่เป็นผู้ดูแลรักษาและจัดการวัดนี้ถือเป็นการช่วยเหลือประชาชน และกิจการด้านอื่น ๆ ของวัดล้วนเป็นกิจการที่เป็นการช่วยเหลือ อุดหนุนหรือเกื้อกูลประชาชน ผู้เป็นเจ้าของวัดนั้นหรือประชาชนทั่วไป จึงได้เรียกกิจการเกี่ยวกับการดูแลรักษาและจัดการวัดว่าสาธารณูปการ (มาณพ พลไพรินทร์, 2541)

การสาธารณูปการจะเน้นในส่วนบำรุงรักษาวัดและซ่อมแซมศาสนสมบัติของวัดให้เป็นไปด้วยดี เป็นหน้าที่ของผู้บริหารวัดและคณะสงฆ์โดยตรง ในส่วนของรัฐและพุทธบริษัทจะต้องอุปถัมภ์ด้วยไม่ว่าจะเป็นการก่อสร้างหรือบูรณะรักษาเสนาสนะของพระสงฆ์ พระสังฆาธิการทุกรูปต้องมองเห็นความสำคัญของการจัดทำแผนแม่บทการก่อสร้างและรู้จักวิธีการบริหารงานสาธารณูปการเป็นอย่างดีมีเทคนิคและวิธีการขอคำปรึกษากับหน่วยงานราชการที่รับผิดชอบการบริหารจัดการงานสาธารณูปการที่ดี ซึ่งจะต้องรู้จักวิธีการของการดูแลรักษา โดยยึดหลักการบริหารบูรณปฏิสังขรณ์ทำนุบำรุงศาสนวัตถุและ ศาสนสถานและการจัดทำวัดให้เป็นวัดพัฒนาตัวอย่าง งานสาธารณูปการเป็นงานสำคัญ โดยเฉพาะเป็นงานระดับบารมีเจ้าอาวาส และเป็นงานละเอียดอ่อน เป็นงานที่ให้ความสำคัญแก่เจ้าอาวาสและเห็นผลงานของเจ้าอาวาสได้เร็วกว่างานด้านอื่นๆ การควบคุมส่งเสริมการสาธารณูปการจึงถือเป็นหน้าที่อันสำคัญของเจ้าคณะทุกระดับชั้น

การบริหารจัดการสาธารณูปการของคณะสงฆ์ (Management of Public Facilities of The Sangha)

การบริหารกิจการคณะสงฆ์ในสมัยปัจจุบัน แตกต่างกับสมัยพุทธกาลมาก เนื่องจากสมัยพุทธกาลนั้นการบริหารกิจการคณะสงฆ์เป็นเรื่องของคณะสงฆ์โดยตรงไม่เกี่ยวข้องกับอำนาจรัฐ มีรูปแบบเฉพาะ คือ เป็นการบริหารภายในคณะสงฆ์กันเอง มีพระธรรมวินัยเป็นกฎเกณฑ์พิจารณาสำหรับบทลงโทษกับบุคคลที่กระทำผิด ฝ่ายปกครองบ้านเมืองหรืออำนาจรัฐนั้นไม่ได้เข้ามาเกี่ยวข้องกับคณะสงฆ์แต่อย่างใดการบริหารกิจการคณะสงฆ์ในประเทศไทยในปัจจุบันนี้ เป็นองค์กรที่จัดตั้งขึ้นตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ (Sangha Act) การพัฒนามาจากหลักพระธรรมวินัย นำมาใช้ในการปกครองควบคุมไปกับ

ความเจริญเติบโตของสังคมไทย มีกฎหมายบ้านเมือง และพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ กฎระเบียบคำสั่ง ประกาศข้อบังคับ และมติของมหาเถรสมาคมเป็นแนวทางในการบริหารงานกิจการคณะสงฆ์โดยยึดหลักพระธรรมวินัยเป็นระเบียบปฏิบัติ มหาเถรสมาคมเป็นองค์กรปกครองสูงสุดของการปกครองคณะ

ปัจจุบันการบริหารงานของคณะสงฆ์ถือว่าสำคัญ เพราะถ้ามีระบบการบริหารที่ดี นั้นพระพุทธรูปศาสนาก็มีความเจริญมั่นคง การบริหารที่ดีนั้นจะต้องมีรูปแบบและวิธีการจัดการหรือแนวคิดซึ่งขึ้นอยู่กับงานมอบอำนาจ และการกระจายงานให้ผู้อยู่ฝ่ายต่าง ๆ รับผิดชอบตามความรู้ความสามารถของตน และพัฒนาการในด้านต่าง ๆ เพราะการปกครองคณะสงฆ์ในปัจจุบันนี้มีอำนาจรัฐและจารีตประเพณีเข้ามาเกี่ยวข้อง เมื่อมีอิทธิพลเกิดขึ้นต้องอาศัยพระราชบัญญัติคณะสงฆ์เป็นเกณฑ์จัดระเบียบการปกครองคณะสงฆ์คือ ด้านการปกครองการศึกษา การศึกษาสงเคราะห์การเผยแผ่ สาธารณูปการ และสาธารณสงเคราะห์ต่าง ๆ ตลอดถึงการแต่งตั้งถอดถอนเจ้าคณะพระสังฆาธิการ ควบคุมดูแลให้เป็นไปตามข้อวัตรปฏิบัติของจรรยาพระสังฆาธิการ

การสาธารณูปการเป็นงานหนึ่งของเจ้าอาวาสที่เกี่ยวข้องกับการดูแลการก่อสร้าง การบูรณะซ่อมแซมภายในวัดรวมถึงการขอสร้างวัดขอตั้งวัด ขอรับพระราชทาน วิสุคามสีมา การสร้างถาวรวัตถุที่เป็นประโยชน์อย่างยิ่งในการนำมาซึ่งความศรัทธาแห่งพุทธบริษัท โดยการบริหารจัดการสาธารณูปการของคณะสงฆ์ บุคลากรเป็นปัจจัยสำคัญ และมีอิทธิพลต่อการพัฒนาเน้นการวิเคราะห์องค์กร เชิงระบบมีความสัมพันธ์ระหว่างส่วนต่าง ๆ ตัวบ่อน กระบวนการ ผลผลิต ผลกระทบ และสิ่งแวดล้อม องค์กรปรับรูปแบบได้ทุกสภาวะแวดล้อม ใช้ 3 ทักษะเพื่อการบริหารจัดการ คือ 1. ทักษะเชิงเทคนิค (การจัดการ) มีนิเวศน์วิทยาแนวลึกเป็นกิจกรรมสนับสนุน 2. ทักษะเชิงมนุษย์ (มนุษย์สัมพันธ์) และ 3. ทักษะเชิงมนมตี (วิสัยทัศน์) มีภูมิสถาปัตยกรรมเป็นกิจกรรมสนับสนุน

การบูรณาการการบริหารจัดการสาธารณูปการของคณะสงฆ์ด้วยการบริหารจัดการสาธารณูปการสมัยใหม่เป็นการแก้ไขปัญหการบริหารจัดการสาธารณูปการของคณะสงฆ์และพัฒนาการบริหารจัดการด้วยข้อดีกล่าวคือ การบริหารจัดการสาธารณูปการสมัยใหม่นั้นมีตัวแปรเพื่อบูรณาการการบริหารจัดการตามหลักการที่ยอมรับได้ทั้ง 4 ด้าน (ประสาทรธรรม เหลือจันทร์ และคณะ, 2563) คือ

1. วางแผน (Planning) เป็นการเชื่อมโยงตัวเราจากที่เป็นอยู่ในปัจจุบันไปสู่จุดมุ่งหมายที่ต้องการจะไปถึงการวางแผนจึงเป็นกระบวนการวิเคราะห์ เพื่อพิจารณาวัตถุประสงค์ที่ต้องการ โดยมีการคาดคะเนปัญหาต่าง ๆ ที่อาจเกิดขึ้นและทำการพัฒนาหาวิธีการแก้ไขเอาไว้ล่วงหน้า ทั้งนี้จะต้องมีการคิดพิจารณารายละเอียดสิ่งที่จะต้องทำว่า ต้องทำอะไร เมื่อไร พร้อมกับระบุผลสำเร็จต่าง ๆ ที่ต้องการจะนำกิจการมุ่งไปสู่วัตถุประสงค์ตามที่

ได้ตั้งเอาไว้ 2. การจัดองค์การ (Organization) แสดงให้เห็นถึงระบบของการดำเนินงาน ความรับผิดชอบหรือกำหนดขอบเขต มีอำนาจหน้าที่และภารกิจต่าง ๆ ความเข้มแข็งในการประสานหน้าที่ต่าง ๆ จัดกลุ่มงานที่มีคุณสมบัติที่มีความสัมพันธ์กันอยู่ในหน่วยงาน ความรับผิดชอบเดียวกัน จะช่วยป้องกันการดำเนินงานหรือภาระงานที่ซับซ้อนกันอีกทั้งยังช่วยลดข้อขัดแย้งและสร้างความสามัคคีในองค์กรให้ดียิ่งขึ้น

3. ด้านภาวะผู้นำ (Leader) เป็นลักษณะความสัมพันธ์ในระหว่างคนในกลุ่มรูปแบบหนึ่งที่มีความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลหนึ่งหรือหลายคนเข้าด้วยกัน โดยผู้นำสามารถชักจูงให้ผู้รับผิดชอบในสายงานต่าง ๆ การมีวิสัยทัศน์กว้างไกลในการบริหารจัดการซึ่งจะทำให้เกิดความร่วมมือและร่วมใจดำเนินการไปสู่จุดมุ่งหมายที่ผู้นำตั้งเป้าหมายขององค์กรไว้ได้ หรืออีกนัยหนึ่งที่ว่าผู้นำหมายถึง ผู้ที่มีอิทธิพลเหนือบุคคลอื่นและมีความสามารถในการตัดสินใจ การแก้ปัญหา มีความสามารถในการสั่งการ ประสานงาน การขอรับการสนับสนุนหรือขอรับความช่วยเหลือโดยชักจูงใจให้ผู้ร่วมงานและผู้ที่เกี่ยวข้องได้ดำเนินงานไปสู่เป้าหมาย

4. ด้านการติดตามและประเมินผล (Follow & Evaluation) เพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อประสิทธิภาพของงานเป็นไปตามวัตถุประสงค์ที่กำหนดของแผนงาน และเพื่อเป็นการหาทางป้องกัน และแนวทางแก้ไขปัญหาจากผลการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ และเพื่อหาข้อเท็จจริงในปัญหาที่อาจเกิดขึ้นในลักษณะต่าง ๆ เช่นปัญหาการดำเนินงานขององค์กร สภาพบริบทที่มีอยู่ ข้อเสนอแนะหรือความคิดเห็นของประชาชนเป็นการวิเคราะห์ขององค์กร อันมีแนวโน้มของการที่จะเปลี่ยนแปลงได้ในอนาคต ปัญหาเศรษฐกิจและสังคม สภาพปัญหาของการเมืองโดยรับฟังข้อคิดเห็นหรือข้อเสนอแนะของบุคลากรในวัดหรือชุมชนในพื้นที่บริการที่จะกระทบถึงหรือจะมองอีกลักษณะหนึ่งที่ว่าขั้นตอนการประเมินผลนั้น ทำให้สามารถทราบถึงจุดยืนขององค์กร ผู้ที่ทำการวางแผนต้องมีความรู้ ความเข้าใจบริบทในภาพลักษณ์หรือสถานะขององค์กรตั้งแต่ภูมิหลังจนถึงปัจจุบันอย่างถ่องแท้ ไม่ว่าจะเป็นจุดอ่อน (Weaknesses) จุดแข็ง (Strengths) โอกาส (Opportunities) และอุปสรรค (Threats) อีกทั้งต้องเข้าใจในสถานการณ์ปัจจุบันเป็นอย่างดี

การบริหารจัดการสาธารณูปการของคณะสงฆ์จะเห็นได้ว่างานสาธารณูปการเป็นงานสำคัญ โดยเฉพาะที่ให้ความสำคัญแก่พระสังฆาธิการและเห็นผลงานของพระสังฆาธิการได้เร็วกว่างานอื่น แต่ก็เป็นเหตุแห่งการก่อปัญหา เช่น บางแห่งเกิดความขัดแย้งระหว่างวัดกับชาวบ้านจนถึงลูกกลามใหญ่โตก็เพราะการสาธารณูปการเป็นเหตุควรรีบแก้ไข

สรุป

การเปลี่ยนแปลงในโลกปัจจุบันรวมถึงสภาพการแข่งขันกันอย่างรุนแรงทำให้องค์กรทุกแห่งต้องเผชิญความเสี่ยงภัยที่สูงขึ้น ทรัพยากรมนุษย์นับได้ว่าเป็นปัจจัยที่มีคุณค่าและมีความสำคัญต่อองค์กรอย่างยิ่งเพราะทรัพยากรมนุษย์มีส่วนช่วยให้องค์กรประสบความสำเร็จในด้านต่าง ๆ หรือเรียกอีกนัยหนึ่งว่าทรัพยากรมนุษย์เป็นกำลังสำคัญที่มีส่วนช่วยให้องค์กรบรรลุวัตถุประสงค์ตามที่ได้ตั้งไว้การจัดการทรัพยากรมนุษย์เป็นจุดเริ่มต้นของการพัฒนาในทุก ๆ ด้าน ตั้งแต่องค์กรสังคมไปถึงการพัฒนาประเทศ การพัฒนาบุคลากรด้านการศึกษาและศีลธรรมคุณธรรมภายในชาติเพื่อนำไปสู่การพัฒนาประเทศอย่างมีคุณธรรม อีกวิธีหนึ่งที่มีความสำคัญในการจัดการทรัพยากรมนุษย์ให้มีคุณภาพด้วยธรรมะส่งเสริมฝึกอบรมคุณธรรมจริยธรรมให้แก่บุคลากร การบริหารกิจการคณะสงฆ์ซึ่งมีความสำคัญในการสร้างความเข้มแข็ง และการดำรงอยู่อย่างมั่นคงของพระพุทธศาสนา เป็นการปกครองเพื่อบังคับบัญชาดูแลผู้ใต้บังคับบัญชาให้อยู่ในความเรียบร้อยดีงาม ส่วนการบริหารจะเป็นไปเพื่อการบริหารจัดการที่จะประสบผลสำเร็จผู้บริหารควรยึดหลักธรรมาธิปไตยเป็นสำคัญ โดยผู้บริหารเองต้องประพฤติธรรมและใช้ธรรมเป็นหลักในการบริหาร โดยต้องคำนึงถึงประโยชน์ส่วนรวม พึงสละประโยชน์ส่วนตนเพื่อประโยชน์ส่วนรวม การสาธารณูปการจัดเป็นงานหนึ่งของเจ้าอาวาส ที่เกี่ยวข้องกับการก่อสร้าง การบูรณะซ่อมแซมและการทำนุบำรุงเสนาสนะภายในวัด รวมถึงการก่อสร้างวัด ขุดตั้งวัด ซึ่งเป็นการสร้างถาวรวัตถุที่เป็นประโยชน์อย่างยิ่งในการนำมาซึ่งความศรัทธาแห่งพุทธบริษัท ดังนั้น วัดต่าง ๆ ต้องมีแผนกลยุทธ์ในการพัฒนาวัด รวมถึงปรับปรุงวัตถุก่อสร้างภายในวัดให้ทันกับยุคโลกาภิวัตน์ มีเสริมสร้างความเข้าใจอันดีต่อกันเพื่ออนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมประเพณีท้องถิ่นไทย และมีความจำเป็นต้องพัฒนาให้ทันสมัยอยู่เสมอ เนื่องด้วยวัดมีบทบาทต่อสังคมไทยเป็นอันมาก วัดเป็นศูนย์ศิลปวัฒนธรรมทำหน้าที่ทั้งผู้ผลิต ผู้อนุรักษ์ และผู้สอนศิลปะแก่ชาวบ้าน สถานที่บำเพ็ญบุญ เช่น ให้ทาน รักษาศีล พังธรรม สวดมนต์ไหว้พระ รวมทั้งเป็นสถานที่ประกอบพิธีทางพุทธศาสนา ให้การศึกษาด้านการครองตน อาชีพ ปรึกษาปัญหาชีวิตแม้กระทั่งปัญหาของสังคม เป็นสถานที่พึ่งสงเคราะห์ประชาชนเมื่อมีภัยเกิดขึ้น เช่น น้ำท่วม ไฟไหม้ เกิดสงคราม สถานพยาบาล คนเดินทาง เป็นสโมสรให้ชาวบ้านมาพบกันและหนุ่มสาวได้พบกันเวลามีงานวัด ใช้เป็นสถานที่จัดงานตามเทศกาลต่างๆ ของชาวบ้าน เมื่อมีคดีความเกิดขึ้นเป็นสถานที่ไกลเกลี่ย เป็นคลังเก็บสิ่งของให้ชาวบ้านมายืมเมื่อมีงาน ใช้เป็นสถานที่ประชุมของชาวบ้าน วัดยังเป็นสถานที่ศึกษาของพระภิกษุสามเณร ศิลปะต่าง ๆ ก็เกิดที่วัด มีนกกวี ศิลปิน หมอคู่ นักมวย นักฟันดาบ นักร้องก็มาจากวัด ตลอดทั้งเป็นห้องสมุดเก็บเอกสาร มีตำรายา นิทานพื้นบ้าน และเป็นสถานที่เก็บคัมภีร์พระไตรปิฎก ชีวิตของคนไทยจึงเกี่ยวข้องกับวัดวัฒนธรรมคือวิถีชีวิต

เมื่อวิถีชีวิตคนไทยโยงใยกับวัด วัดจึงเป็นรากฐานทางวัฒนธรรมไทย วัดอาจจะมีโครงการพัฒนาวัด โดยนำกลยุทธ์เพื่อการพัฒนาวัดให้เป็นแหล่งท่องเที่ยว ตลอดจนทั้งเป็นที่พักพิงของประชาชนทั่วไป พัฒนาวัดให้ได้ตามเป้าหมายที่วางแผนไว้ สรุปได้ว่าการสาธารณูปการเป็นการบำรุงรักษาวัดและศาสนสมบัติของวัดให้เป็นไปด้วยดี เป็นหน้าที่ของผู้บริหารวัดและคณะสงฆ์โดยตรง ในส่วนของรัฐและพุทธบริษัทจะต้องอุปถัมภ์ด้วย ไม่ว่าจะก่อสร้างหรือบูรณะรักษาเสนาสนะของสงฆ์ การบริหารจัดการงานสาธารณูปการที่ดีต้องรู้จักวิธีการบูรณปฏิสังขรณ์ศาสนวัตถุและพัฒนาวัดให้สงบร่มรื่นเป็นศูนย์กลางพัฒนาของชุมชน โดยกำหนดยึดหลักการบริหารบูรณปฏิสังขรณ์ อย่างไรก็ตามพระสงฆ์จะมีเพียงหน้าที่ในการทำนุบำรุงรักษาเพียงอย่างเดียวไม่ได้ต้องมีการดูแลอนุรักษ์ ศาสนสถาน คือ ดูแลรักษาศาสนสถานให้มั่นคงถาวรและเป็นการอนุสรณ์สถานแก่อนุชนรุ่นหลังได้

เอกสารอ้างอิง

- ชำเลื่อง วุฒิจันทร์. (2525). *การพัฒนากิจการคณะสงฆ์และการศาสนาเพื่อความมั่นคงแห่งชาติ*. กรุงเทพฯ: สำนักงานปลัดกระทรวง กระทรวงศึกษาธิการ.
- ธีรวุฒิ ทองโอษฐ์. (2542). *การศึกษาการปฏิบัติศาสนกิจของเจ้าอาวาสในจังหวัดร้อยเอ็ด* (วิทยานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต สาขาวิชาการบริหารการศึกษา). นครนายก: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- ประสาทรธรรม เหลือจันทร์ และคณะ. (2563). บูรณาการการบริหารจัดการสาธารณูปการของคณะสงฆ์ด้วยการบริหารจัดการสาธารณูปการสมัยใหม่. *วารสารบัณฑิตศึกษาปริทรรศน์*, 16(1), 45-48.
- พระมหาอนุศักดิ์ จันทราลักษณ์. (2551). *ปัญหาและแนวทางแก้ปัญหาการบริหารจัดการของเจ้าอาวาสวัดในจังหวัดมหาสารคาม* (การค้นคว้าอิสระการศึกษามหาบัณฑิต สาขาวิชาการศึกษานอกระบบ). มหาสารคาม: มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- พระเมธีธรรมมาภรณ์ (ประยูร ธรรมจิตโต). (2539). *การปกครองคณะสงฆ์ไทย*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิพุทธธรรม.
- มาณพ พลไพรินทร์. (2541). *คู่มือบริหารกิจการคณะสงฆ์*. กรุงเทพฯ: กรมการศาสนา.